

Helâl Lojistik ve Boyutları: Sistemik Literatür Taraması

Halil SAVAŞ^{*}, Zinnet KARAKAŞ KELTEN[♦]

Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Denizli, Türkiye

Öz

Helâl ürün pazarının büyüklüğü sürekli bir artış trendi göstermektedir. Bireyler arasında artan sağlık bilinci ve gıda güvenliği, güvenilirliği ve hijyeni ile ilgili endişeler, dünya genelinde tüketici tercihinin helâl ürünlere doğru kaymasına sebep olmaktadır. Diğer yandan oteller başta olmak üzere gıda işletmeleri ve çok sayıda ticari kuruluş helâl gıda pazarının büyümesini desteklemektedir. Çok sayıda uluslararası şirketin bölgesel olarak tüketicilerinin dini inançlarına uygun helâl gıda ürünleri çeşitlerini piyasaya sürmeleri de bu pazarın büyümesine katkı sağlamaktadır. Helâl ürünlere olan ilgi ve hassasiyetin artması, üreticiden tüketiciye uzanan tedarik zinciri bütünlüğünün İslâm dininin ilkeleri çerçevesinde yapılandırılmasını gerektirmektedir. Bu bütünlüğü sağlamada en kritik bileşenlerden biri olarak helâl lojistik, tüm helâl ürünlerin tüketicilere ulaşana kadar helâl olmayan unsurlardan korunması için lojistik ve tedarik zinciri faaliyetlerindeki tüm kilit aşamalarda helâl güvencesini oluşturmaktadır. Bu çalışma, helâl lojistik ve helâl lojistik uygulamaları, helâl lojistik entegrasyonu, helâl lojistik performansı, helâl lojistiğin uygulanması ve helâl lojistik hizmetleri gibi helâl lojistiğin boyutlarını sistemik literatür taraması ile inceleyerek, elde edilen bulguları tanımlayıcı ve tematik analiz kapsamında ortaya koymaktadır. Literatür taraması bulgularına göre 2010-2023 yılları arasında konu ile ilgili en fazla çalışma yapılan ülkeler; Malezya, Endonezya, Hindistan ve Avustralya'dır. Çalışmaların 16 tanesinin analiz verilerini anket, 3'ünün mülakat ve 1'inin odak grup görüşmesi aracılığıyla topladığı görülmektedir. Yöntem olarak ise, yapısal eşitlik modellemesi en fazla tercih edilen yöntem olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Helâl, helâl lojistik, helâl lojistiğin boyutları

* Corresponding Author: hsavas@pau.edu.tr

♦ zkarakas@pau.edu.tr

Gönderilme/Received: 09 Haziran 2023

Kabul/Accepted: 23 Ekim 2023

Yayınlanma/Published: 31 Aralık 2023

Halal Logistics and Its Dimensions: A Systematic Literature Review

Abstract

The size of the halal product market shows a continuously increasing trend. The growing health consciousness among individuals and concerns about food safety, safety, and hygiene cause consumer preference to shift towards halal products worldwide. On the other hand, food businesses, especially hotels, and many commercial establishments support the growth of the halal food market. The fact that numerous international companies regionally launch halal food products suitable for the religious beliefs of their consumers also contributes to the growth of this market. The increasing interest and sensitivity towards halal products require structuring the integrity of the supply chain extending from the producer to the consumer within the framework of the principles of the Islamic religion. As one of the most critical components in ensuring this integrity, halal logistics create halal assurance at all key stages in logistics and supply chain activities to protect all halal products from non-halal elements until they reach the consumers. This study examines the dimensions of halal logistics, such as halal logistics and halal logistics applications, halal logistics integration, halal logistics performance, implementation of halal logistics, and halal logistics services, with a systematic literature review, and presents the findings within the scope of descriptive and thematic analysis. Within the scope of the literature review, the countries with the most studies on the subject between the years 2010-2023 are Malaysia, Indonesia, India, and Australia, respectively. It is seen that sixteen of the studies collected the analysis data through questionnaires, three through interviews, and one through focus group interviews. As a method, structural equation modeling is the most preferred method.

Keywords: Halal, halal logistics, halal logistics dimensions

1. Giriş

Helâl yiyecek ve içecek pazarının büyüklüğü sürekli bir artış trendi göstermektedir. IMARC grup tarafından hazırlanan Helâl Gıda Pazarı: Küresel Endüstri Eğilimleri, Payı, Büyüklüğü, Büyümesi, Fırsat ve Tahmini Raporu, 2023-2028'e göre, bu pazarın büyüklüğü 2022 yılı sonu itibariyle 2,2 trilyon \$ değerine ulaşmıştır. 2023-2028 yılları arasında yıllık %10,8'lik bileşik büyüme oranı öngörülmektedir. Helâl gıda, İslâmî kurallara uygun beslenme ve kesinlikle helâl-harâm ilkelerine göre hazırlanan yiyecek ve içecek öğelerini içermektedir. Bu ilkelere göre kan, domuz eti, alkol, domuzdan elde edilen yan ürünler ve kesilmeden önce ölmüş ve Allah adına kesilmemiş hayvanların tüketimi harâm kabul edilmektedir (IMARC, 2023). Dünya'da artan Müslüman nüfus ve gıda güvenliği, sağlık ile ilgili artan endişe ve güvenilirlik gibi hususlar ile Gayrimüslim nüfus arasında helâl gıdaya olan talebin artması bu pazarı büyük ölçüde etkilemektedir.

Helâl ürünlere olan ilgi ve artan bu talep, arz tarafında da özellikle et ürünleri dışında makarna, sebze, meyve suyu, süt, yoğurt ve peynir gibi katma değerli birçok helâl gıda maddesinin üretiminde artışa sebep olmaktadır. Talep ve arz arasındaki bu etkileşim, üretim ve tüketim arasında tedarik zinciri ve özellikle lojistik alanına yönelik olarak akademik ilginin de artmasını sağlamaktadır.

Bir şeyin helâl, meşru ve yasal olduğunu belirtmek için kullanılan Arapça kökenli bir kelime olarak *helâl*, "Dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan, harâm karşıtı" olarak ifade edilmektedir (TDK, 2022). Terminolojik anlamda İslâmî ve Kur'ânî bir kavram olarak, "dinen izin verilmiş, hakkında şer'î bir yasaklama ve kısıtlama bulunmayan davranışı ve onun dinî-hukukî hükmünü; *harâm* ise yapılması kesin ve bağlayıcı bir tarzda yasaklanan ve yapılması durumunda da uhrevi cezayı gerektiren fiilleri ifade eder. Harâm bir fiilden bahsedebilmek için mutlaka konuyla ilgili kesin bir delil bulunması gerekirken helâl için yasaklayıcı bir delilin bulunmaması yeterlidir. İslâm âlimleri, helâlin tanımında, "*serbest bırakılmış, izin verilmiş ve işlenmesi sebebiyle hakkında ceza verilmeyen şey*" olarak üç hususun altını çizmişlerdir. Bir şeyin helâl veya harâm olduğuna hüküm verilmeden önce onun mahiyetine, niteliklerine ve elde edilme yollarına bakılması gerekir (Kahraman, 2021: 2/148)

Bir Müslüman, yaşamın her yönünün helâl olmasıyla yükümlüdür. Helâl ilkeleri genellikle gıda tüketimi ile ilgili düşünülmeyle birlikte, bunun ötesinde hayatın İslâm inanç sistemi sınırları içinde yaşanmasını sağlamaya yöneliktir.

Dolayısıyla bu inanç sistemi kişinin davranış, konuşma, sosyal etkileşim, görgü kuralları, jest ve kıyafetleri gibi günlük rutinlerine ve tüm yaşamına etki eder (Ab Talib, Abdul Hamid ve Chin, 2016: 462).

Bu alanda gerek yasal düzenlemeler ve gerekse uluslararası standartlar açısından Malezya dikkat çekmektedir. Helâl, Malezya'da ve uluslararası alanda mevcut olan çeşitli standartlara göre tanımlanmaktadır. MS 2400:2010 (Bölüm 1 – madde 2.19), helâl veya helâli “İslâm'da izin verilen veya yasal olan, temel anlamı taşıyan ve İslâm Hukuku gerekliliklerine göre kabul edilebilirlik standardını tanımlayan şeyler veya eylemler” olarak tanımlamaktadır. Helâl ile ilişkili bir diğer kavram olan *Tayyib* (Toyyib veya toyyiban), “temel standardın veya minimum eşiğin (helâl) özünü (ruhunu), yani hijyen, güvenlik, sanitasyon, temizlik, beslenme, riske maruz kalma, çevresel, sosyal ve diğer ilgili yönleri tamamlar ve mükemmelleştirir” olarak ifade edilmektedir (Kamaruddin, Ibrahım ve Shabudin, 2012: 723).

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de helâl ve Tayyib kelimeleri birlikte yer almaktadır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (Bakara Sürresi, Ayet:168)

Ey insanlar! Yeryüzündeki helâl ve temiz şeylerden yiyin. (Pis ve harâm olan şeyleri yiyip içmede) şeytan (ve benzerlerin)in adımlarını izlemeyin. Çünkü o(anlar) sizin için apaçık bir düşmandır.

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (Mide Suresi, Ayet:88)

Allah'ın size temiz ve helâl olarak verdiği rızıklardan yiyin. Kendisine iman ettiğiniz Allah'tan korkun (helâllerden kendinizi menetmeyin, yasaklarından da sakının)!

Bu âyetler, İslâm'da helâl kabul edilen yiyeceklerin aynı zamanda Tayyib olarak insan tabiatına uygun, zevkiselime uygun, temiz ve lezzetli olduğuna dikkat çekmektedir. Bunu sağlamanın yolu ise, İslâmî ilkeler çerçevesinde özü ve üretim kaynağı itibarıyla helâl ve Tayyib olan, başta gıda maddeleri olmak üzere her türlü ürünün bu iki özelliğinin korunması, tedarik zinciri boyunca lojistik faaliyetlerinin de İslâm Hukuku'na uygun bir çizgide sağlanmasıdır.

Çalışmanın takip eden kısmı; helâl lojistiğin tanımı, helâl lojistiğin boyutları, araştırmacının yöntemi, literatür taraması analizi ve sonuç şeklinde düzenlenmiştir.

2. Helâl Lojistiğin Tanımı

Helâl lojistik (HL), helâl tedarik zincirinin en kritik bileşenidir. Helâl tedarik zinciri; helâl depolama, helâl lojistik, helâl nakliye, helâl kaynak ve diğer helâl tedarik zinciri faaliyetlerini içermektedir. Bu zincirde HL, nakliye ve depolamayı da içeren hem yukarı hem de aşağı yönlü tedarik zincirleri ile ilerlemektedir (Fathi, Zailani, Iranmanesh, ve Kanapathy, 2016: 465). Bu da HL yapılandırmasının, kuruluşa hammadde girdileri sağlayan arz tarafıyla üretim sonrası ürünlerin nihai müşteriye ulaştırılmasına kadar talep tarafındaki tüm süreçlerin helâl ilkelerine göre şekillendirilmesini gerektirmektedir.

Tedarik zinciri boyunca gözetilmesi gereken helâl hassasiyeti, (1) fiziksel ayırım, (2) insan kaynakları yönetimi, (3) depolama ve nakliye, (4) etik uygulamalar, (5) paketleme ve etiketleme, (6) malzeme elleçleme (7) kaynakların mevcudiyeti, (8) yenilikçilik yeteneği ve (9) temizlik olmak üzere helâl tedarik zincirinin dokuz boyutu açısından dikkate alınmalıdır (Ziegler, Uli, ve Tatari, 2022: 50-51).

Helâl lojistiğin temeli, helâl kargonun helâl olmayan kargodan fiziksel olarak izole edilmesini sağlamak, çapraz bulaşmadan uzak durmak, sıfır hata sağlamak ve lojistik sisteminin helâl standartlar ve beklentilerle uyumlu hale getirilmesini, helâl süreç ve uygulama ile yürütülmesini sağlamaktır (Karia & Asaari, 2020: 330).

Farklı tanımları olmakla birlikte literatürdeki yaygın bir tanıma göre helâl lojistik, İslâm Hukuku'nun genel ilkelerine uygun organizasyon ve tedarik zinciri aracılığıyla; malların, elleçleme malzemelerinin, canlı hayvanların, yarı mamul veya mamul envanterin, gıda ve gıda dışı hizmetlerin ve ilgili bilgilerin verimli akışının ve depolanmasının tedarik edilmesi, yönetilmesi, planlanması, işlenmesi, uygulanması ve elleçlenmesi uygulamalarıdır (Majid, Hanan, & Hassan, 2021: 911).

HL aracılığıyla, tüm helâl ürünlerin nihai varış noktalarına ulaşana kadar helâl olmayan unsurlardan korunmasını sağlamak için lojistik ve tedarik zinciri faaliyetlerindeki tüm kilit aşamalarda helâl güvencesi ele alınmaktadır. Bu nedenle, helâl lojistik hizmet sağlayıcılar, helâl ürünleri herhangi bir potansiyel kirlenici maddeden korumak için önlemler almalıdır. Örneğin, kontamine olmuş veya helâl olmayan ürünlerle birlikte kullanılan ekipmanlar bulaşmaya neden olabilir. Ayrıca, helâl ve helâl olmayan ürünler, bulaşmayı önlemek için depolama ve taşımada sürekli olarak ayrılmalıdır. Ambalaj için kullanılan malzemelerin İslâm Hukuku'nda necis sayılan ve insan sağlığını olumsuz etkileyen sağlığa zararlı maddelerden yapılmaması gerekir. Helâl ürünler, nakliye ve depolama sırasında harâm olan bir şeyle doğrudan temas ederek helâl statüsünü kaybedebilmektedir (Zailani, Iranmanesh, Aziz, & Kanapathy, 2017: 130).

Helâl ve geleneksel lojistik birbirine benzer süreçlerle çalışır ve aynı işlemlere hizmet eder. Aradaki temel fark, helâl lojistiğin kendi helâl tahsis edilmiş tesislerini veya ekipmanını gerektirmesidir. Geleneksel lojistiğin aksine, helâl olmayan mallar nakliye ve depolama sırasında birbirine karışabilir. İkinci olarak, HL sadece helâl sertifikalı malları karşılar. Helâl olarak belgelendirilmemiş veya harâm olarak kabul edilen malların HL hizmetleri kullanması yasaktır ve bu nedenle yaygın olarak geleneksel lojistik kullanılarak dağıtılır. Ayrıca helâl ve harâmın karışması tüm HL operasyonunu kirliteceğinden harâm maddelerin varlığından kaçınmak çok önemlidir. Niyet mantıklı olsa da maliyeti düşürmek için helâl ve harâm kargoyu karıştırarak birlikte tek dağıtım yoluyla gönderme kabul edilemez çünkü öncelik helâl ürünün saflığını sağlamaktır (Abdul Hamid, Ab Talib, & Mohamad, 2014: 193).

Helâl lojistiğin başarılı bir şekilde uygulanması, helâl temelli lojistik aktörlerinin helâl hizmet talebine doğru iyi koordine ve esnek olma olasılığını artırır. Bu tür bir helâl lojistik entegrasyonu, helâl temelli firma ilişkileri arasındaki koordinasyonun önemli bir yönü olarak kabul edilir (Karia, 2022: 106).

3. Helâl Lojistiğin Boyutları

Helâl lojistiğin boyutları yapılan literatür taramasına dayalı olarak; helâl lojistik uygulamaları, helâl lojistik entegrasyonu, helâl lojistik performansı, helâl lojistiğin uygulanması ve helâl lojistik hizmetleri olmak üzere aşağıda alt başlıklar halinde kısaca açıklanmıştır.

3.1. Helâl Lojistik Uygulamaları

HL uygulamaları, farklı helâl depolama faaliyet noktalarında veya farklı helâl nakliye ve terminal türlerinde farklı lojistik aktörleri (örneğin tedarik zinciri ağları) içermektedir. Bu nedenle, yakın koordinasyon ve tamamı helâl temelli oyuncuların oluşan bir varlık gerektirmektedir (Fernando, Jasmi, Wahyuni-TD, Mergeresa, Khamis, Fakhroazi, & Omar, 2022a: 11). HL uygulamaları için, HL yönetim sorumlulukları, risk yönetimi analizi, risk yönetimi süreci ve operasyonlar olmak üzere dört temel boyut ortaya konulmaktadır (Abd Rahman, Abd Mubin, Yusof, & Kamarulzaman, 2021: 8).

Lojistik, ürünün nihai varış noktasına ulaşana kadar tedarik zinciri içinde uygun nakliye, depolama ve elleçleme yoluyla helâllüğünün korunmasında kilit bir rol oynamaktadır. Ancak geniş helâl pazarına ve bir gıda ürününün helâllüğünü korumada HL uygulamalarının önemine rağmen, helâl LHS'ler, HL için yetersiz bir taleple karşı karşıya kalmaktadır (Fathi vd., 2016: 474). Ek olarak Helâl ürünlerin elleçlenmesi, depolanması ve taşınması konusunda operasyonel bir fikir birliği de bulunmamaktadır. Ayrıca helâl niteliklere sahip ürünler özel ekipman gerektirdiğinden, helâl uygulamaları geleneksel lojistiğe dahil etmek firmaların sorumluluğunu da artırmaktadır. Bunun bir sonucu olarak LHS'ler, HL uygulamalarını benimseme ve uygulama konusunda ve özellikle bir gıda ürününün helâl bütünlüğünü koruma konusunda zorlanmakta ve biraz isteksiz olmaktadır (Haleem, Khan, Khan, & Ngah, 2018: 2-4).

Sağlanan faydalar yönüyle bakıldığında, HL uygulamaları, LHS firmaları helâl değer yaratmayı müşterilere helâl ürün/hizmet sunma sürecine dahil etme konusunda güçlendirerek rekabet avantajı sunmaktadır (Karia, 2022: 101). Ayrıca helâl inovasyon kabiliyetini iyileştirerek, firmaların lojistik verimliliğini olumlu yönde etkilemektedir

(Fernando vd., 2022a: 10). Sağlanan bu avantajlar firmaların helâl bütünlüklerini korumalarının yanında performanslarını da iyileştirmektedir (Abd Rahman vd., 2021:5).

3.2. Helâl Lojistik Entegrasyonu

Helâl lojistik entegrasyonu, helâl bütünlüğü ve helâl statüsünü koruyan helâl değer akışı yoluyla tedarikçilerden müşterilere helâl malzemelerin akışını koordine eden lojistik faaliyetler ve operasyonlardaki helâl entegrasyonunun kapsamını ifade etmektedir. HL entegrasyonu, tüm helâl tabanlı lojistik oyuncularının, tedarikçilerin kaynaklarından tüketim noktasına kadar helâl bütünlüğünü garanti eden son tüketici ihtiyaçlarına duyarlı hale gelmelerini sağlamaktadır (Karia, 2022: 106). HL içinde etkin ve etkileşimli katılım, helâl tedarik zinciri ağları (tedarikçiler, üreticiler, perakendeciler ve müşteriler) ile helâl standart gerekliliklerini, helâl bütünlük iş birliğini ve koordinasyonunu geliştirmeye olanak tanımaktadır (Noorliza 2021: 818).

HL entegrasyonunun etkili olması tedarik zinciri akışı boyunca tedarikçilerden tüketicilere helâl malzeme akışının koordinasyonunu sağlamakta; eksikliği ise iletişimi kolaylaştıran, tüm helâl tabanlı lojistik aktörleri ile uluslararası helâl sertifikasyonunun seviyesini destekleyen ve kontrol eden helâl entegre hizmetlerin genelinde azalmaya neden olmaktadır (Karia, 2022: 106).

3.3. Helâl Lojistik Performansı

Lojistik performansı, lojistik sağlayıcıların ürünleri uygun zaman ve maliyet çerçeveleriyle tutarlı bir şekilde dağıtabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Masudin, Fernanda, Zulfikarijah, & Restuputri, 2020: 434). Lojistik performansı, bir şirketin operasyonlarının harcamalar, hizmet ve yaratıcılık açısından ne kadar iyi yürütüldüğünü değerlendiren bir ölçüdür. Ayrıca lojistik sağlayıcıların maliyet düşürme girişimleri, tüketici sadakati ve yaratıcı teknoloji için esastır (Fernando vd., 2022a: 11). LHS'ler, bir sektörde benzersiz olmak için stratejik bir farklılaştırıcı olarak helâl sertifikasını edinebilmekte ve bu sertifikayı lojistik performansını iyileştirmek için bir kılavuz olarak kullanabilmektedir (Fernando, Wahyuni-TD, Abideen, & Mergeresa, 2022b: 2). Helâl lojistik performansı, bir şirketin yönetimini etkileyebilmektedir. Ayrıca bazı durumlarda endüstride rekabet edebilirliği sürdürmek için helâl stratejisine yoğun ihtiyaç duyulmaktadır. Helâl lojistik performansı kalite, zaman, maliyet ve esneklik gibi birkaç boyutta kategorize edilebilmektedir (Fernando vd., 2022b: 6). Helâl lojistik performansı, LHS'lerin performans iyileştirmesi, malzeme ve elleçleme maliyetlerini azaltma, teslimat süresini iyileştirme, dağıtım ağlarının verimliliğini artırma ve müşterileri İslâm Hukuku uygunluk standartlarını karşılayan helâl lojistik hizmetleri konusunda güven duyma yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Fernando vd., 2022b: 7).

Bir ürünün helâl garantisinin sürdürülmesinde lojistik performansı önemli bir rol oynamaktadır (Masudin vd., 2020:434). Karia'ya (2019) göre, helâl depolama, helâl taşıma, helâl terminal ve helâl lojistik entegrasyonunda yoğun fiziksel ayrışmayı içeren helâl lojistik uygulamalarının helâl lojistik performansı üzerinde pozitif anlamlı bir etkisi vardır ve helâl lojistik entegrasyonu helâl lojistik uygulamaları arasında aracı bir rol oynamaktadır (Noorliza, 2021: 814). Kaynakların ve yeteneklerin bir araya getirilmesi, helâl lojistik performansını artırmaktadır. Bu nedenle, LHS'lerin helâl lojistik hizmetleri için bu tür kaynakları ve yetenekleri yenilemesi ve dönüştürmesi önem arz etmektedir (Karia & Asaari, 2020: 333). Ayrıca devlet desteği olarak sunulan mali teşvikler de lojistik performansını potansiyel olarak iyileştirmekte ve daha fazla lojistik firmasını helâl sertifikası almaya teşvik etmektedir (Ab Talib, Pang, & Ngah, 2020: 1693).

3.4. Helâl Lojistiğin Uygulanması

Helâl uygulamalarını hayata geçirmek, lojistik firmalarının rekabet avantajı yaratabilecekleri bir alan olarak kabul edilmekte ve helâl lojistik hizmet kalitesi, müşterileri memnun edecek İslâm hukuku açısından helâl gıda kalitesinin sağlanmasının anahtarıdır (Zailani, Jafarzadeh, Iranmanesh, Nikbin, & Irani, 2018: 2600). Diğer bir deyişle HL'nin başarılı bir şekilde uygulanması, helâl inovasyon yeteneklerini geliştirmekle birlikte şirketin kârını ve rekabet avantajlarını artırmakta dolayısıyla da lojistik performansını iyileştirmektedir (Karia, 2022: 104).

Helâl lojistiğin gereksinimleri geleneksel lojistikten farklıdır (Zailani vd., 2018: 2600). Helâl ve helâl olmayan ürünlerin uygun şekilde ayrılması veya helâl süreç planlarının geliştirilmesi gibi helâl uygulamaların başarılı bir şekilde uygulanması için, işletmelerin ve çalışanlarının helâl kavramının son derece farkında olmaları gerekmektedir (Haleem, Khan, & Khan, 2021: 5). Ayrıca HL'nin uygulanmasında, birçok şirket helâl kavramının tedarik zincirinde nasıl uygulandığını anlamadığından şirketler, tüketiciler ve hükümetler birçok sorun ve zorlukla karşı karşıya kalmaktadır (Lestari & Saidah, 2020: 4). Diğer bir anlatımla HL'nin uygulanması konusunda yetersiz bilgi ve az sayıda uzman, etkisiz bir sisteme ve daha yüksek maliyete yol açmaktadır (Zailani vd. 2017:131). Bu durumun giderilmesinde sürekli yetenek arzını sağlamak için kaliteli eğitim ve çok daha fazlasının yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Özel merkezler, programlar, eğitim hibeleri, finansman sağlama gibi hükümet girişimleri, HL'nin uygulanmasını teşvik etmektedir (Ab Talib vd., 2020: 1693). İlâveten limanlar veya depolar gibi kamu tarafından işletilen altyapılar yoluyla sunulan devlet destekleri de daha fazla lojistik firmasını HL'yi uygulama konusunda teşvik edecektir (Ab Talib, Pang, & Said, 2021: 308).

HL'nin uygulanmasının ölçülmesine yönelik göstergelerin belirlenmesinde literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Susanty, Puspitasari, Silviannisa, & Jati (2022b: 9-10)'e göre bu göstergeler; insan kaynakları, hammadde, üretim süreci, depo ve nakliye ile helâl bütünlük olmak üzere beş boyuta ayrılmaktadır. Mohd Saifudin vd. (Akt. Susanty vd., 2021b: 73) (2017) ise değerlendirmeye dair yedi kritik faktör tanımlamıştır: helâl uluslararası lojistik, helâl bütünlük, helâl lojistik hizmet sağlayıcıları, helâl lojistik uygulamaları ve endüstrisi, helâl iş birliği ve helâl sertifikasyonuna güven.

3.5. Helâl Lojistik Hizmetleri

Helâl hizmetler, helâl ve helâl olmayan ürünlerin bulaştırılması ve karıştırılmasında tamamen arınmış veya sıfır kusurlu olmasını sağlamaktadır (Karia & Asaari, 2020: 333). Helâl lojistik bir hizmet yeniliğidir (Ab Talib vd., 2020: 1683). Bir ürünün depolanması, nakliyesi ve dağıtımı boyunca temiz ve hijyenik işlemeye odaklanan Müslüman tüketiciler için helâl lojistik hizmeti bir endişe kaynağı haline gelmektedir (Fernando vd., 2022b: 3).

HL hizmetlerine yönelik tüketici talebinin artması, işletmelerin operasyonlarında ve tedarik zincirlerinde helâl ilke ve uygulamaları işleyişlerine dahil etmelerini gerekli kılmaktadır (Susanty vd., 2022b: 5). Diğer bir deyişle LHS'lerin, artan küresel Müslüman talebi ve gayrimüslim tüketicilerin helâl ürün ve hizmetlere, hızla gelişen teknoloji ve helâl bilgisine yönelik farkındalığı ile karakterize edilen helâl rekabet ortamındaki pazarda helâl lojistik hizmeti sağlamada mükemmel olması beklenmektedir (Karia & Asaari, 2020: 333). Helâl hizmetlerde problem yaşayan tüketicilerin kafası karışmakta, hizmet sağlayıcıya öfkelenmekte ve memnuniyetsizliklerini dile getirmektedirler. Olumsuz duygular hem ülke hem firma imajını lekelemekte, potansiyel kazançları ve karları aşındırmaktadır (Fernando vd., 2022a: 20).

Bu aksaklıkların üstesinden gelebilmek için LHS'lerin helâl lojistik hizmetine yönelik stratejik çerçeveyi anlamaları ve onları yüksek performanslı helâl lojistik oyuncularına dönüştürmeleri elzemdir (Karia ve Asaari, 2020: 329). Devletler tarafından sunulan helâl temalı eğitim programları ile diğer teşvikler daha fazla helâl lojistik hizmetin benimsenmesini teşvik etmekte veya potansiyel olarak lojistik performansı iyileştirme gibi olumlu etkiler yaratmaktadır (Ab Talib vd., 2020: 1694; Ab Talib vd., 2021: 309). İlâveten helâl tedarikçi hizmet kalitesi, helâl lojistik performansını olumlu yönde etkilemektedir (Masudin vd., 2020: 434).

4. Araştırma Yöntemi

Sistemik literatür taraması (SLT), araştırmaların alanını belirlemek, seçmek ve değerlendirmek ve sentezlenmiş bulguları yalnızca araştırmacılara ve akademisyenlere değil, aynı zamanda uygulayıcılara ve politika yapıcılara sunmaya yarayan bir yöntemdir (Denyer & Tranfield, 2009: 673). Literatür incelendiğinde bu yöntem için farklı sayılarda aşamalar tanımlandığı görülmektedir. Dodd, Athauda, & Adam (2017: 2), bu konuda üç aşama tanımlarken, Jesson, Matheson, & Lacey, (2011: 108), altı aşama tanımlamıştır. Khan, Kunz, Kleijen, & Antes (2003: 118) ise SLT için beş aşama tanımlamıştır:

Adım 1: Araştırma sorularının çerçevesinin belirlenmesi: Tarama sorularının belirlenmesinden önce, problemler açık, net ve yapılandırılmış sorular şeklinde belirtilmelidir.

Adım 2: İlgili çalışmanın belirlenmesi: Çalışmaların araştırılması kapsamlı yapılmakla birlikte dâhil edilme ve hariç tutulma nedenleri kaydedilmelidir. Ayrıca çalışma seçim kriterleri doğrudan inceleme sorularından kaynaklanmalı ve önceden belirtilmelidir.

Adım 3: Çalışmaların kalitesinin değerlendirilmesi: Çalışmanın kalite değerlendirmesi, sistemik literatür taramasının her adımıyla ilgilidir. Çalışmaların seçiminin, genel kritik değerlendirme kılavuzları ve tasarıma dayalı kalite kontrol listeleri kullanılarak yapılması faydalı olacaktır.

Adım 4: Kanıtların özetlenmesi: Veri sentezi, çalışma özelliklerinin, kalitesinin ve etkilerinin tablo haline getirilmesinin yanı sıra çalışmalar arasındaki farklılıkları keşfetmek ve etkilerini birleştirmek için istatistiksel yöntemlerin kullanılmasından oluşmalıdır.

Adım 5: Bulguların yorumlanması: Yayın önyargısı riski ve ilgili önyargular araştırılmalıdır. Heterojenliğin araştırılması, genel özete güvenilirlik güvenilemeyeceğinin belirlenmesine yardımcı olmalı ve güvenilemiyorsa, girdi oluşturmak için yüksek kaliteli çalışmalarda gözlemlenen etkiler kullanılmalıdır.

5. Tanımlayıcı Analiz

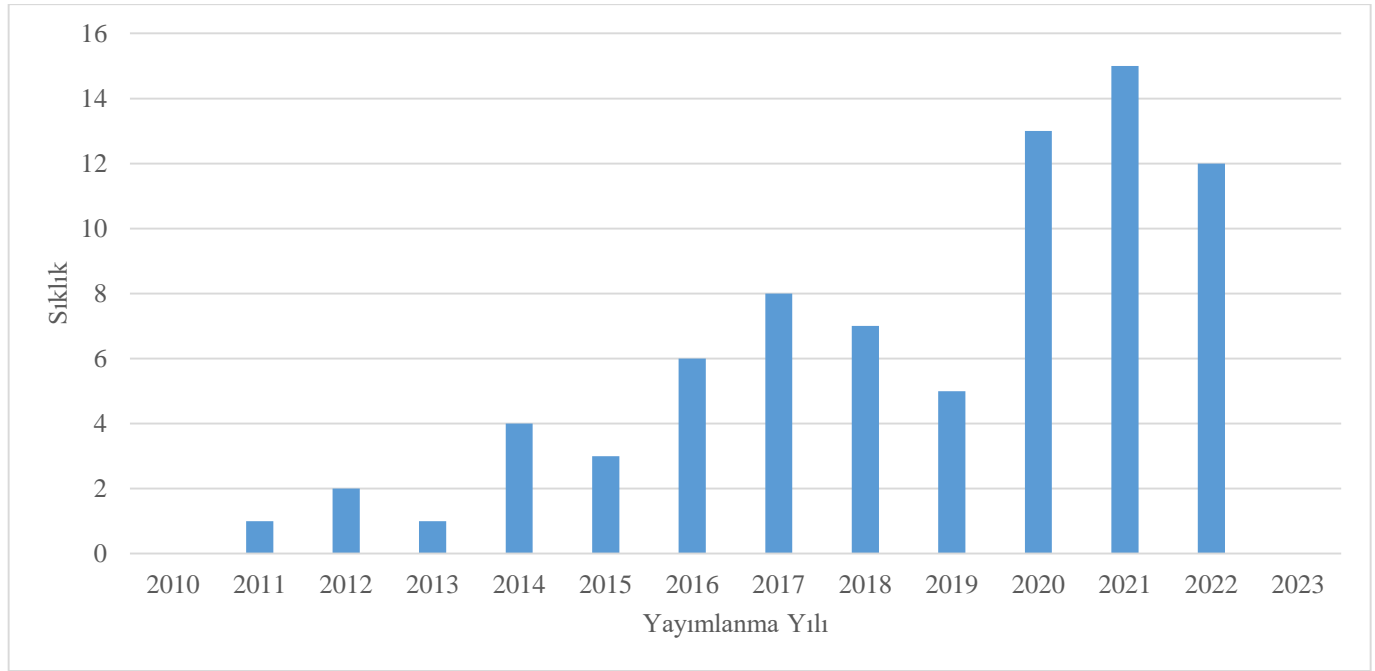
Bu çalışmanın amacı HL kavramını; uygulamaları, entegrasyonu, performansı, uygulanması ve hizmetleri olmak üzere beş farklı boyutuyla incelemektir. İncelemenin yayımlanmış akademik çalışmalara göre yapılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın yöntemi olarak belirlenen SLT kapsamında, yayın periyodu 2010-2023, tarama alanı “Topic” olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda “halal logistics practices”, “halal logistics integration”, “halal logistics performance”, “halal logistics implementation” ve “halal logistics services” anahtar kelimeleri Web of Science veri tabanında aratılmış ve elde edilen akademik çalışma listeleri birleştirilmiştir. Sonuç olarak 77 farklı çalışma elde edilmiştir. Bu çalışmaların dâhil oldukları disiplinlere göre sınıflandırılmasına bakıldığında 31 farklı disiplin alanı görülmektedir. En çok çalışma içeren ilk on disiplin alanı Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1. Çalışmaların en yoğun on disipline göre dağılımı

Disiplin Adı	Sıklık	Yüzdellik
İşletme (Business)	33	42,9
Yönetim (Management)	14	18,2
Endüstri Mühendisliği (Industrial Engineering)	8	10,4
Tarım Ekonomisi Politikası (Agricultural Economics Policy)	6	7,8
Gıda Bilimi Teknolojisi (Food Science Technology)	6	7,8
Yöneylem Araştırması Yönetim Bilimi (Operations Research Management Science)	6	7,8
Din (Religion)	5	6,5
Ekonomi (Economics)	3	3,9
Çevre Çalışmaları (Environmental Studies)	3	3,9
Çok Disiplinli Malzeme Bilimi (Materials Science Multidisciplinary)	3	3,9
Toplam	87	

Kaynak: Web of Science

Bir yayın birden fazla disiplin içinde yer alabileceğinden dolayı, disiplinlerde yer alan toplam çalışma sayısının 77’den fazla olması beklenmektedir. Tablo 1’de de en çok çalışma içeren on disiplin için toplam çalışma sayısı 87 ile 77’den fazla gerçekleşmiştir. Bu çalışmaların yayımlanma yılına göre sıklıkları ise Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Çalışmaların yıllara göre sıklık değerleri

Kaynak: Web of Science

Şekil 1’de de görüleceği üzere 2010 yılından günümüze doğru geldikçe çalışma sayısı artmıştır. En yoğun yıl %19,5 (15 çalışma) ile 2021 yılıdır. Bunu %16,9 ile 2020 ve ardından %15,6 ile 2022 yılı takip etmektedir. 2010 yılında hiç çalışma bulunmazken, 2011 ve 2013 yıllarında yalnızca birer çalışma bulunmaktadır.

SLT sonucu elde edilen çalışmalar bir de yayımlandıkları ülkelere göre sınıflandırılmış ve bu sınıflandırma Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Çalışmaların ülkelere göre dağılımı

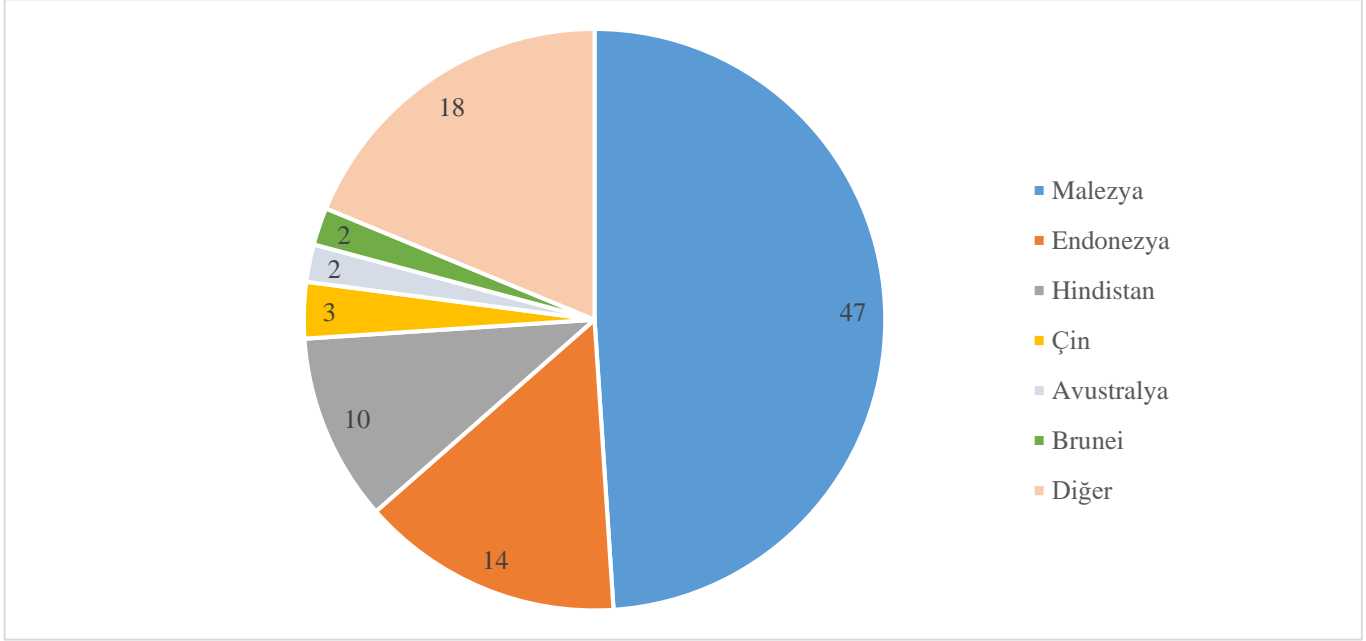
Ülkeler/Bölgeler	Sayı	Yüzde*	Ülkeler/Bölgeler	Sayı	Yüzde*
Malezya	47	61.039	Macaristan	1	1.299
Endonezya	14	18.182	Ürdün	1	1.299
Hindistan	10	12.987	Lübnan	1	1.299
Çin	3	3.896	Hollanda	1	1.299
Avustralya	2	2.597	Umman	1	1.299
Brunei	2	2.597	Pakistan	1	1.299
Avusturya	1	1.299	Suudi Arabistan	1	1.299
Bahrain	1	1.299	Singapur	1	1.299
Bangladeş	1	1.299	Güney Kore	1	1.299
Kanada	1	1.299	Tayland	1	1.299
İngiltere	1	1.299	Tunus	1	1.299
Almanya	1	1.299	Galler	1	1.299

* Çalışması sayısı toplamı 77’dir. Yüzde sütunu değerlerinin hesaplaması bu toplama göre yapılmıştır.

Kaynak: Web of Science

Tablo 2 incelendiğinde birden fazla çalışma olan 6 ülke bulunduğu görülmektedir. Tarama sonucu elde edilen çalışmaların yarısından fazlasının (%61,0) Malezya’da yayınlandığı görülmektedir. Devam eden sırada %18,2 ile Endonezya ve %13,0 ile Hindistan yer almaktadır. Hindistan’ı %3,9 ile Çin, %2,6 ile Avustralya ve Brunei takip etmektedir. Yüzdeler oranları toplamının %100’den büyük olması, bir çalışmanın birkaç ülkedeki yazarlar tarafından

yapılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca sadece 1 çalışma olan 18 ülke bulunmaktadır. Kanada, İngiltere, Almanya, Hollanda, Pakistan, Arabistan bu ülkelere örnek olarak gösterilebilir. Bu 18 ülke “Diğer” başlığı altında toplanarak, çalışmaların ülkelere göre sayısı Şekil 2’de pasta grafiği ile de gösterilmiştir.

Şekil 2. Çalışmaların ülkelere göre sıklık değerleri

Kaynak: Web of Science

6. Tematik Analiz

SLT sonucu elde edilen 77 çalışmadan 75 tanesine ulaşılmış ve içerikleri incelenmiş, 2 tanesinin tam metnine ulaşamamıştır. “HL” kavramını bu çalışmanın amacından farklı içerik ya da yönlerde ele alan çalışmalar kapsam dışı kabul edilmiştir. HL kavramı; uygulamaları, entegrasyonu, performansı, uygulanması ve hizmetleri boyutlarından en az biri üzerinden ele almış olan 33 çalışma seçilmiştir. Bu çalışmaların yazar (yıl), yöntem/veri toplama aracı, boyut, sektör, ülke ve bulgular değişkenlerine ilişkin bilgiler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Seçilen 33 çalışmaya dair bilgiler

Yazar (yıl)	Boyut	Yöntem/Veri toplama aracı	Sektör	Ülke	Bulgular
Kamaruddin vd. (2012)	221 anket katılımı	Lojistik regresyon		Malezya	HL için ödeme yapma istekliliğinin HL hizmetlerine dair talep ve tedarike bağlı olduğu görülmüştür. Ayrıca Malezya’da etkili ve gerçekçi HL politikalarını ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.
Abdul Hamid vd. (2014)		Literatür taraması			HL ile pazarlama karması bileşenleri (ürün, fiyatlandırma, dağıtım, tutundurma, insan, süreç, program) literatür ışığında tartışılmıştır.
Karia, Asaari, Mohamad, & Kamaruddin, (2015)	5 mülakat	Yarı yapılandırılmış mülakat			Üçüncü parti lojistik (3PL) firmaları için HL rekabetinde başarılı olmak için lojistik işlemlerde başarılabacak somut (fiziksel verileri teknoloji) kaynaklar ve soyut (bilgi, organizasyonel, ilişkisel) kaynaklar tanımlanmıştır.
Fathi vd. (2016).	313 anket katılımı	PLS-SEM		Malezya	Tüketicilerin helâl lojistiğe ilişkin algısının, helâl konusundaki endişelerinin ve medyada yer almanın, tüketicilerin HL için ödeme yapma istekliliği üzerinde olumlu ve anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ödeme istekliliği ile HL sertifikası talebinin kapsamı arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Tüketicilerin HL için ödeme yapma istekliliğinin, hizmet sağlayıcıların kapasitesinden ve hizmet sağlayıcıların imajından olumlu yönde etkilendiğine dair güçlü kanıtlara ulaşılamamıştır.
Karia & Asaari (2016)	7 mülakat	Mülakat	Lojistik	Malezya	Refahı veya faydayı maksimize etmeyi ifade eden “helâl değer yaratma” ve kaynak temelli bakış üzerinden yapılan çalışmalar nihayetinde de “Kaynak temelli HL” kavramı ve bunların kapsamlarını sunulmuştur.
Talib, Hamid, & Chin (2016)		Literatür taraması, Kaynak temelli bakış, Kurumsal Teori			Helâl sertifikasyonun lojistik performansını pozitif yönlü etkilediğini gösteren kavramsal bir model sunulmuştur. Ayrıca yönetsel faktörler de aracı değişken olarak araştırma modeline dahil edilmiştir.
Haleem & Khan (2017)		Yorumlayıcı Yapısal Modelleme, MICMAC analizi			HL için 15 kümeden oluşan kritik başarı faktörleri tanımlanmıştır. Helâl tedarik zincirinin çevikliği, HL ve liderliğe adaptasyonda organizasyonel isteklilik, HL için hükümet politikaları ve desteği, farklı HL hizmet sağlayıcıları arasındaki koordinasyon ve iş birliği bunlardan bazılarıdır.

Tablo 3. Seçilen 33 çalışmaya dair bilgiler (Devamı)

Hanifah, Rafeah, Zakiah, Zulaipa, & Munirah (2017)		İçerik analizi			Maslahatın HL operasyonlarında kamu yararını korumak için önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Ayrıca, maslahat yaklaşımının mevcut helâl standardı ile bir kıyaslama işlevi görebileceğine ve etkili bir helâl-lojistik uygulaması için yeterli bir önlem oluşturabileceğine inanılmaktadır.
Abd Rahman vd. (2021)	270 anket katılımı	SEM	İmalat	Malezya	Örgütsel yeteneklerin tedarik zinciri performansı ile pozitif olarak ilişkili ve HL uygulamalarının bu ilişkideki aracılık rolünün anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ek olarak bilgi yönetimi süreci, organizasyonel yetenekler ile HL uygulamaları arasındaki ilişkide anlamlı bir düzenleyici değişken olarak belirtilmiştir.
Haleem vd. (2021)		Literatür taraması			Lojistik hizmet sağlayıcıların operasyonlarında Helâl uygulamaları benimsemek için tesislerini başarılı bir şekilde güncellenmeleri gerektiği ve ilaveten hükümetlerin rolünün işletmelerin HL uygulayabilme kolaylığını artırmak için bürokratik karmaşıklığı azalttığı tespit edilmiştir. Analiz sonuçları, lojistik hizmet sağlayıcılarının Helâl tedarik zincirinin etkili bir şekilde benimsenmesinde en belirgin role sahip olduğunu destekler niteliktedir. Ayrıca, büyüyen Helâl ürün pazarında tüketicilerin devlet desteğinden daha önemli bir role sahip olduğu belirtilmiştir.
Majid vd. (2021)	280 anket katılımı	PLS-SEM		Malezya	Gayrimüslim tüketiciler için helâl, helâl hakkındaki bilgi ve HL algısı değişkenlerinin HL için ödeme yapma istekliliği üzerinde doğrudan bir ilişkisi ve önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca HL algısının aracılık etmesi koşuluyla, HL farkındalığının tüketicilerin HL tercihlerini önemli ölçüde etkilediği görülmüştür.
Noorliza (2021).	123 anket katılımı	Kümeleme analizi	Lojistik	Malezya	Helâl temelli üçüncü parti lojistik (3PL) sağlayıcılarının acil kaynak kapasitesi, düşük, orta ve yüksek seviye olarak yapılandırılmış ve bunlar arasında önemli farklılıklar bulunmuştur. Ek olarak kaynak kapasitesinin kapsamının rekabet avantajları (müşteri hizmetleri inovasyon avantajı ve maliyet avantajı) ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğu belirtilmiştir.
Ruangsiroj & Suvittawat (2021)	200 anket katılımı	SEM	Helâl tarım/ gıda lojistik	Tayland	Kaynak boyutları ile HL için inovasyon çözümleri arasında, bu iki değişken ile de değer yaratma arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca HL için inovasyon çözümlerinin, kaynak boyutları ile değer yaratma arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı olduğu belirlenmiştir.
Susanty, Puspitasari, Caterina, & Jati (2021a)		Yorumlayıcı Yapısal Modelleme	Gıda ve içecek	Endonezya	Lojistik hizmet sağlayıcılara yönelik desteklerin eksikliği ve müşteri talebindeki eksiklik ile helâl lojistiğe ödeme yapma isteksizliği HL uygulamalarının önündeki engellerden en üst sıralarda yer alanlar olarak tanımlanmıştır.

Tablo 3. Seçilen 33 çalışmaya dair bilgiler (Devamı)

Susanty, Puspitasari, Silviannisa, & Jati (2021b)		Literatür taraması, AHP			HL uygulamaları için 7'si zorunlu, 13'ü zorunlu olmayan toplamda 20 gösterge tanımlanmış ve ardından bu göstergeler ağırlıklandırılmıştır.	
Fernando (2022a)	vd.	185 anket katılımı	PLS-SEM	Helâl gıda	Malezya	Etkileşimli adalet, prosedür adaleti ve hizmet kapsamı gibi entegre helâl tedarik zinciri boyutlarının, etkili ürün dönütleri ile pozitif ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca, helâl lojistiğin entegre helâl tedarik zinciri ile etkili ürün dönütleri arasında aracı bir rol oynadığı da tespit edilmiştir.
Fernando (2022b)	vd.	113 anket katılımı	PLS-SEM	Lojistik	Malezya	Helâl izlenebilirlik teknolojisi sistemi ve Helâl izlenebilirlik eğitimi, lojistik hizmet sağlayıcılar için HL markasının pazardaki tanınırlığını güçlendirmede iki kritik alan olarak tanımlanmıştır. Ayrıca HL markasının, Helâl izlenebilirlik teknolojisinin kullanımı ile lojistik performans arasında bağlantı kurmada aracı bir rol oynadığı ortaya koyulmuştur.
Handayani, Masudin, Haris, & Restuputri, (2022)			Sistemik literatür taraması, bibliyometrik analiz	Gıda		Araştırma kapsamında incelenen 142 makale beş araştırma kümesine ayrılmıştır: helâl tedarik zinciri, gıda tedarik zinciri, tedarik zinciri entegrasyonu, helâl yaşam tarzı, HL.
Karia, (2022)		129 anket katılımı	PLS-SEM	Lojistik	Malezya	HL uygulamalarında helâl değer yaratmanın HL performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. HL uygulamasına yönelik daha iyi bir HL performansı gerçekleştirmek için HL uygulamaları ile HL entegrasyonunun teşvik edilmesi gerekli görülmüştür.
Selim, Zailani, Aziz, & Rahman (2022)		564 anket katılımı	PLS-SEM	Lojistik	Malezya	Bulgular, helâl güvence hizmetleri ve helâl hizmet prosedürünün üreticilerin güveni ve tatmini ile pozitif ilişkili olduğunu, helâl hizmet çeşitliliğinin ise bununla ilişkili olmadığını göstermiştir. İlâveten üreticilerin tutumunun HL hizmeti ile üretici tatmini arasında aracı bir rol oynadığını destekler sonuçlar sunulmuştur.
Susanty, Puspitasari, Jati, & Selvina (2022a)		148 anket katılımı	PLS-SEM	Gıda ve içecek	Endonezya	HL uygulamalarını etkileyen iç ve dış etmenler tanımlanmıştır. İç etmenler kurumsal imaj ve itibar, girişimcilik yoğunluğu, sosyal sorumluluk, beklenen iş faydası ve helâl bütünlük; dış etmenler ise talep veya müşteri baskısı, devlet desteği, pazar payı genişlemesi ve rekabetçi baskıdan oluşmaktadır.

Tablo 3. Seçilen 33 çalışmaya dair bilgiler (Devamı)

Susanty (2022b)	vd.	97 anket katılımı	AHP	Gıda ve içecek	Endonezya	Yiyecek ve içecek şirketlerinde HL uygulamasının toplam değeri yalnızca iyi uygulama kategorisine ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, büyük ölçekli şirketlerin küçük ve orta ölçekli şirketlere göre tercih edilen göstergeler için HL uygulamasının toplam değerine ilişkin daha yüksek araçlara sahip olduğu ve bununla beraber tüm büyüklükteki şirketler iyi uygulama kategorisine ait olduğu tespit edilmiştir.
Ziegler (2022)	vd.		Derinlemesine vaka çalışması	Hava kargo	Malezya	Mevcut hava kargo süreçlerinin HL yönergelerine uyarlanması sırasında ortaya çıkabilecek olası sorunlara ışık tutulmuştur. Ayrıca Malezya standartlarına (MS) göre helâl lojistiğe giderek daha yüksek uyum sağlayan, iki aşamada ifade edilen uygun bir çözüm şeması önerilmiştir.

Tablo 3’de verilen bilgiler incelendiğinde, listelenen çalışmalardan 16 tanesinin anket, 3 tanesinin mülakat, 1 tanesinin ise odak grup görüşmesi aracılığıyla analiz verilerini topladığı görülmektedir. Çalışmalarda kullanılan yöntemler incelendiğinde ise yapısal eşitlik modellemesinin en çok tercih edilen yöntem olduğu görülmüştür. Ek olarak yorumlayıcı yapısal modelleme, içerik analizi, kümeleme analizi, lojistik regresyon tercih edilen diğer yöntemler arasında yer almaktadır. Araştırmaların yürütüldüğü ülkelere bakıldığında ise 12 çalışma ile Malezya’nın en yüksek sıklığa sahip olduğu görülmektedir. Malezya’yı sırasıyla Endonezya, Pakistan ve Tayland takip etmektedir. Çalışma yapılan sektörler incelendiğinde ise en yoğun sektörün lojistik, ardından gıda ve içecek sektörleri olduğu tespit edilmiştir.

7. Sonuç

Helâl yiyecek ve içecek pazarının büyüklüğü sürekli bir artış trendi göstermektedir. IMARC grup tarafından hazırlanan rapora göre, 2023-2028 yılları arasında bu pazarın yıllık %10,8’lik bileşik büyüme oranına ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu tahmin, helâl ürünlere olan talebin gelecek yıllarda büyük oranda artacağını göstermektedir. Halkın çoğunluğu Müslüman olan Türkiye’de, artan küresel rekabetin etkisiyle bu pazardaki ürünlerle ilgili helâllik konusundaki endişeler artacağı gibi, üretici-tüketici zincirindeki lojistik bileşenleri de çok önemli hale gelecektir. Dolayısıyla, tüketici talebini karşılama noktasında helâl ürün üretimi artarken, bu ürünlerin helâllığının bozulmadan tüketiciye ulaştırılması için gerekli lojistik yatırımlarının yapılması yolunda adımlar atılmalıdır.

Uluslararası ticaretin gittikçe artması ve çeşitliliği artan farklı ürünlerin ticarete konu olması yanında bu ürünlerin üretim ve lojistiği helâl yaşam tarzını benimseyen bireyler için helâl ürünler hususunda hassasiyetin artmasına sebep olmaktadır. Ancak, konuya olan ilginin dini hassasiyetlerin ötesinde, Tayyib yönüyle sağlık ve yaşam güvenliği gibi hususlardan kaynaklanması, helâl lojistik konusunu, konunun boyutlarını ve uygulamalarını ülkeler için de üzerinde durulması gereken stratejik bir alan haline getirmektedir. Nitekim Malezya gerek konunun mevzuat boyutu ve gerekse uygulama alanları ve yatırımları konusunda başı çekmektedir (Doğaner & Fidan, 2021: 1473).

Helâl lojistiğin boyutları fazla olmakla birlikte, bu çalışmada tarama yapılan literatürde en faz yer alan beş boyutu ele alınmıştır. *HL uygulamaları*, farklı helâl depolama faaliyet noktalarında veya farklı helâl nakliye ve terminal türlerinde farklı lojistik aktörleri içermektedir. Bu uygulamalar için; HL yönetim sorumlulukları, risk yönetimi analizi, risk yönetimi süreci ve operasyonlar olmak üzere dört temel boyut tanımlanmıştır. *Helâl lojistik entegrasyonu*, helâl bütünlüğü ve helâl statüsünü koruyan helâl değer akışı yoluyla tedarikçilerden müşterilere helâl malzemelerin akışını koordine eden lojistik faaliyetler ve operasyonlardaki helâl entegrasyonunun kapsamını tanımlamaktadır. *Lojistik performansı*, lojistik sağlayıcıların ürünleri uygun zaman ve maliyet çerçeveleriyle tutarlı bir şekilde dağıtım yeteneğidir. *Helâl lojistiğin uygulanması*, helâl ve helâl olmayan ürünlerin uygun şekilde ayrılması veya helâl süreç planlarının geliştirilmesi yanında, helâl lojistiğin uygulanmasının ölçülmesi ve değerlendirilmesine yönelik helâl uluslararası lojistik, helâl bütünlük, helâl lojistik hizmet sağlayıcıları, helâl lojistik uygulamaları ve endüstrisi, helâl iş birliği ve helâl sertifikasyonuna güven faktörleri konusunda bilinçli olmayı gerektirmektedir. *Helâl lojistik hizmetleri*, helâl ve helâl olmayan ürünlerin lojistik hizmet sürecinde karışmasını ve helâllüğün korunmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmada Web of Science üzerinden erişim sağlanan 77 makale, tanımlayıcı analiz yoluyla değerlendirilmiştir. Çalışmaların disiplin olarak büyük bir kısmı İşletme ve Yönetim alanında yapılmıştır. Yayın sayıları 2013 yılından 2021 yılına kadar farklı yıllarda inişler olsa da genel eğilim bir artış şeklindedir. Bu da konuya duyulan akademik ilginin sürekli arttığını göstermektedir.

Tematik analiz kapsamında, 77 çalışmadan 33’ü yazar (yıl), yöntem/veri toplama aracı, boyut, sektör, ülke ve bulgular değişkenlerine göre incelenmiştir. Çalışma yapılan sektörler itibarıyla en yoğun olanın lojistik ile gıda ve içecek sektörleri olduğu görülmektedir.

Literatür taraması bulgularına göre, HL’nin benimsenmesinin işletmelerin performansını geliştirmesi ve başarı getirmesi; HL sertifikasyonu, Helâl tedarik zincirinin çevikliği, HL ve liderliğe adaptasyonda organizasyonel isteklilik, HL için hükümet politikaları ve desteği, farklı HL hizmet sağlayıcıları arasındaki koordinasyon ve iş birliği,

tesislerin HL'ye göre güncellenmesi, hükümetlerin bürokratik karmaşıklığı azaltması, Helâl izlenebilirlik teknolojisi, HL uygulamalarında helâl değer yaratma, HL entegrasyonu değişkenlerinden etkilenmektedir (Talib vd., 2016; Haleem & Khan, 2017; Haleem vd., 2021; Fernando vd., 2022b; Karia, 2022).

HL için ödeme yapma istekliliği ile HL hizmetlerine dair talep ve tedarik, tüketicilerin helâl lojistiğe ilişkin algısı, helâl konusundaki endişeler ve medyada yer alma, HL sertifikası talebinin kapsamı değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak hizmet sağlayıcıların kapasitesi ve hizmet sağlayıcıların imajı değişkenleri ile arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (Kamaruddin vd., 2012; Fathi vd., 2016). Bu isteklilik konusuna gayrimüslimler özelinde bakıldığında ise helâl, helâl hakkındaki bilgi ve HL algısı değişkenlerinin anlamlı etki oluşturduğu tespit edilmiştir (Majid vd., 2021).

Gelecekte yapılacak çalışmalarda helâl lojistik ana konusu etrafında, helâl lojistiğin her bir boyutuna yönelik uygulama ve araştırmaları da içeren daha ayrıntılı çalışmalar yapılabilir. Ayrıca, konu ile ilgili tarafların bugün ve geleceğe yönelik bilinç düzeylerini artırmaya yönelik çalışmalar da yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Ab Talib, M.S., Abdul Hamid, A.B. ve Chin, T.A. (2016). Can Halal Certification Influence Logistics Performance?, *Journal of Islamic Marketing*, 7(4), 461-475. <https://doi.org/10.1108/JIMA-02-2015-0015>
- Ab Talib, M. S., Pang, L., & Said, N. A. M. (2021). What Can the Brunei Government Do to Encourage Halal Logistics Adoption: Lessons from the Literature. *OSCM*, 14(3), 301-319. <http://dx.doi.org/10.31387/oscm0460304>
- Ab Talib, M.S., Pang, L.L., & Ngah, A.H. (2020). The Role of Government in Promoting Halal Logistics: A Systematic Literature Review. *Journal of Islamic Marketing*, 12(9), 1682-1708. <https://doi.org/10.1108/JIMA-05-2020-0124>
- Abd Rahman, A., Abd Mubin, N., Yusof, R. N. R., & Kamarulzaman, N. H. (2021). Building Supply Chain Performance Through Halal Logistics, Organisational Capabilities and Knowledge Management. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 1-23. <https://doi.org/10.1080/13675567.2021.1969347>
- Abdul Hamid, A. B., Ab Talib, M. S., & Mohamad, N. (2014). Halâl Logistics: A Marketing Mix Perspective. *Intellectual Discourse*. 22(2), 191-214.
- Denyer, D., & Tranfield, D. (2009). Producing a Systematic Review. In D. A. Buchanan & A. Bryman (Eds.), *The SAGE handbook of organizational research methods*. In *The Sage handbook of organizational research methods* (pp. 671-689). <https://www.cebma.org/wp-content/uploads/Denyer-Tranfield-Producing-a-Systematic-Review.pdf>, Erişim: 14.06.2023
- Dodd, C., Athauda, R., & Adam, M. (2017). Designing User Interfaces for the Elderly: A Systematic Literature Review. *Australasian Conference on Information Systems*, Hobart, Australia, 1-12.
- Doğaner, B., Fidan, Y. (2021). Helal Lojistik Açısından Türkiye ve Malezya Karşılaştırması ve Ekonomiye Katkı Potansiyeli. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1467-1480. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.935892>
- Fathi, E., Zailani, S., Iranmanesh, M., & Kanapathy, K. (2016). Drivers of Consumers' Willingness to Pay for Halal Logistics. *British Food Journal*. 118(2), 464-479. <https://doi.org/10.1108/BFJ-06-2015-0212>
- Fernando, Y., Jasmi, M.F. A., Wahyuni-TD, I.S., Mergeresa, F., Khamis, K.A., Fakhrorazi, A. & Omar, R. (2022a). Supply Chain Integration and Halal Frozen Meat Product Returns. *Journal of Islamic Marketing*, ahead-of-print. <http://dx.doi.org/10.1108/JIMA-05-2021-0144>
- Fernando, Y., Wahyuni-TD, I.S., Abideen, A.Z., & Mergeresa, F. (2022b). Traceability Technology, Halal Logistics Brand and Logistics Performance: Religious Beliefs and Beyond. *Journal of Islamic Marketing*, ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JIMA-06-2020-0183>
- Haleem, A. & Khan, M. I. (2017). Towards Successful Adoption of Halal Logistics and Its Implications for The Stakeholders. *British Food Journal*, 119(7), 1592-1605. <https://doi.org/10.1108/BFJ-12-2016-0637>
- Haleem, A., Khan, M. I., Khan, S., & Ngah, A. H. (2018). Assessing Barriers to Adopting and Implementing Halal Practices in Logistics Operations. *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering*, 404, 012012. <http://dx.doi.org/10.1088/1757-899X/404/1/012012>
- Haleem, A., Khan, M.I., & Khan, S. (2021). Understanding The Adoption of Halal Logistics Through Critical Success Factors and Stakeholder Objectives. *Logistics*, 38(5). <https://doi.org/10.3390/logistics5020038>

- Handayani, D.I., Masudin, I., Haris, A., & Restuputri, D.P. (2022). Ensuring The Halal Integrity of The Food Supply Chain Through Halal Suppliers: A Bibliometric Review. *Journal of Islamic Marketing*, 13(7), 1457-1478. <https://doi.org/10.1108/JIMA-10-2020-0329>
- Hanifah, M. F. H., Rafeah, S.1, Zakiah, S.1, Zulaipa, R., & Munirah, A., (2017). Maslahah Approach in Halal-Logistics Operation. *Pertanika J. Soc. Sci. & Hum.*, 25, 1-14.
- IMARC, 2023. Halal Food Market: Global Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2023-2028. <https://www.imarcgroup.com/halal-food-market>, Erişim: 14.06.2023
- Jesson, K. J., Matheson, L., & Lacey, M. F. (2011). Doing your Literature Review. In Sage Publications Ltd.
- Kahraman, A. (2021), "Helâl ve Haram", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, TÜBİTAK, Cilt:2, s.148, Ankara. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/helal_ve_haram, Erişim: 04.06.2023
- Kamaruddin, R., Ibrahım, H., & Shabudin, A. (2012). Willingness to Pay for Halal Logistics: The Lifestyle Choice. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 50, 722-729. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.08.075>
- Karia, N. (2022). Halal Logistics: Practices, Integration and Performance of Logistics Service Providers. *Journal of Islamic Marketing*, 13(1),100-118. <https://doi.org/10.1108/JIMA-08-2018-0132>
- Karia, N., & Asaari, M. H. A. H. (2016). Halal Value Creation: Its Role in Adding Value and Enabling Logistics Service. *Production Planning & Control*, 27(9), 677-685. <https://doi.org/10.1080/09537287.2016.1166276>
- Karia, N., & Asaari, M. H. A. H. (2020). Developing Halal Logistics Framework: An Innovation Approach. Vision 2020: Sustainable Growth, Economic Development, and Global Competitiveness, 328-334
- Karia, N., Asaari, M., Mohamad, N., & Kamaruddin, S. (2015). Assessing Halal Logistics Competence: An Islamic-Based and Resource-Based View. *Proceedings of the IEEE*. 1-6. <https://doi.org/10.1109/IEOM.2015.7093744>
- Khan KS, Kunz R, Kleijnen J, Antes G. (2003). Five Steps to Conducting A Systematic Review. *Journal of the royal society of medicine*, 96, 118-21. <https://doi.org/10.1177/014107680309600304>
- Khan, M., Najmi, A., Ahmed, W., & Aman, A. (2019). The Role of Consumer Willingness to Pay for Halal Certification in Pakistan. *Journal of Islamic Marketing*. 10(4). <https://doi.org/10.1108/JIMA-09-2018-0155>
- Lestari, Y.D., Saidah, F. (2020). Halal Logistics Implementation: SWOT Analysis in Indonesia. 2nd Online Conference on Multidisciplinary Academic Research (OCMAR-2020), Asia Pacific Institute of Advanced Research (APIAR) Australia, 1-7. <https://apiar.org.au/conference-paper/halal-logistics-implementation-swot-analysis-in-indonesia/>
- Majid, D. K. Z. A., Hanan, S. A., & Hassan, H. (2021). A Mediator of Consumers' Willingness to Pay for Halal Logistics. *British Food Journal*, 123(3), 910-925. <https://doi.org/10.1108/BFJ-01-2020-0047>
- Masudin, I., Fernanda, F., Zulfikarijah, F., & Restuputri, D. P. (2020). Customer Loyalty on Halal Meat Product: A Case Study of Indonesian Logistics Performance Perspective. *International Journal of Business and Society*, 21(1), 433-453. <https://doi.org/10.33736/ijbs.3262.2020>
- Masudin, I., Fernanda, F.W., & Widayat, W., (2018). Halal Logistics Performance and Customer Loyalty: From The Literature Review to a Conceptual Framework. *International Journal of Technology*. 9(5), 1072-1084. <https://doi.org/10.14716/ijtech.v9i5.1919>
- Noorliza, K. (2021). Resource-Capability of Halal Logistics Services, Its Extent and Impact on Performance. *Journal of Islamic Marketing*. 12(4), 813-829. <https://doi.org/10.1108/JIMA-12-2019-0255>
- Ruangsiroj, T. & Suvittawat, A. (2021). The Influence of Resources Dimensions and Innovation Solution on Value Creation: A Case Study of Halal Logistics Service in Thailand. *Acta logistica International Scientific Journal about Logistics*, 8(4), 445-453. <http://dx.doi.org/10.22306/al.v8i4.252>
- Selim, N.I.I.B., Zailani, S., Aziz, A.A., & Rahman, M.K. (2022). Halal Logistic Services, Trust and Satisfaction Amongst Malaysian 3PL Service Providers, *Journal of Islamic Marketing*, 13(1), 81-99. <https://doi.org/10.1108/JIMA-05-2018-0088>
- Susanty, A., Puspitasari, N. B., Caterina, A., & Jati, S. (2021a). Mapping The Barriers for Implementing Halal Logistics in Indonesian Food, Beverage and Ingredient Companies. *Journal of Islamic Marketing*, 12(4), 649-669. <https://doi.org/10.1108/JIMA-11-2019-0244>
- Susanty, A., Puspitasari, N. B., Selvina, O., & Jati, S. (2020). Impact of Internal Factors on the Implementation of Halal Logistics. 2020 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM), 74-78. <https://doi.org/10.1109/IEEM45057.2020.9309867>
- Susanty, A., Puspitasari, N. B., Silviannisa, & Jati, S. (2021b). Prioritizing Indicators for Measuring Halal Logistics Implementation. 2021 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM), 73-77. <https://doi.org/10.1109/IEEM50564.2021.9673070>

- Susanty, A., Puspitasari, N.B., Jati, S., & Selvina, O. (2022a). Impact of Internal and External Factors on Halal Logistics Implementation. *Journal of Islamic Marketing*, 13(5), 1143-1170. <https://doi.org/10.1108/JIMA-09-2020-0293>
- Susanty, A., Puspitasari, N.B., Silviannisa, S., & Jati, S. (2022b). Measuring Halal Logistics Implementation, *Journal of Islamic Marketing*, ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JIMA-08-2021-0266>
- Talib, M. S. A., Hamid, A. B. A., & Chin, T. A., (2016). Can Halal Certification Influence Logistics Performance? *Journal of Islamic Marketing*, 7(4), 461-475. <https://doi.org/10.1108/JIMA-02-2015-0015>
- TDK, Sözlük, 2023. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 06.08.2023
- Zailani, S., Iranmanesh, M., Aziz, A.A., & Kanapathy, K. (2017). Halal Logistics Opportunities and Challenges. *Journal of Islamic Marketing*, 8(1), 127-139. <https://doi.org/10.1108/JIMA-04-2015-0028>
- Zailani, S., Jafarzadeh, S., Iranmanesh, M., Nikbin, D., & Irani, N. (2018). Halal Logistics Service Quality: Conceptual Model and Empirical Evidence. *British Food Journal*. 120(11). <https://doi.org/10.1108/BFJ-07-2017-0412>
- Ziegler, Y., Uli, V., & Tatari, M. (2022). Implementing Halal Logistics in a Non-Muslim-Dominant Environment: A Proposal for Reengineering The Business Processes in Two Stages. *Business Process Management Journal*, 28(8), 48-65. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-12-2020-0593>